

УДК 347.62

Оксана Войнаровська,

здобувач кафедри цивільного права юридичного факультету

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка,

партнер Адвокатського об'єднання «Юридична фірма «Василь Кісіль та партнери»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ*

У статті викладено основні тенденції розвитку правового регулювання фактичних шлюбних відносин на різних етапах становлення Римської держави, визначено мотиви, що сприяли зміні ставлення влади у Римській імперії до фактичних шлюбних відносин та проаналізовано значення вивчення інституту правового регулювання конкубіату у період Стародавнього Риму для сучасних досліджень інституту фактичних шлюбних відносин в Україні.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, конкубіат, співжиття, конкубіна, патрон, лібертка.

Відносини між чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або у будь-якому іншому шлюбі, були поширені ще зі стародавніх часів. Вперше законодавче регулювання такі відносини отримали саме у період розквіту Римської імперії. Саме у зв'язку з поверненням Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р. [1] до правового регулювання фактичних шлюбних відносин, дослідження причин поширення фактичних шлюбних відносин у Стародавньому Римі та правового регулювання цих відносин у період Римської імперії становить значний науковий інтерес та дозволяє визначити мотиви запровадження правового регулювання цього явища.

Ставлення римської влади до фактичних шлюбних відносин, або конкубіату (від лат. *concupinatus*; *con* — разом, *cubo* — жити, спати), не було однаковим протягом усього існування Римської держави та неодноразово змінювалося. Загалом в історії формування та розвитку правового регулювання конкубіату можна виділити два основні періоди:

- 1) ігнорування конкубіату державою;
- 2) запровадження правового регулювання конкубіату.

Уже після розпаду Римської імперії та

утворення Візантійської імперії ставлення візантійських імператорів до явища конкубіату докорінно змінилося. Так, імператор Костянтин заборонив конкубіат у разі, якщо чоловік, який вступив у конкубіатні відносини, паралельно перебуває у шлюбі. При цьому зазначалося, що «хто має дружину, той не може мати конкубіну». Було також розширено коло жінок, яких заборонялося брати не лише в дружини, а й в конкубіни. Нарешті, в IX ст. конкубіат взагалі був заборонений імператором Левом. На Заході ж конкубіат існував довше та був офіційно заборонений, наприклад у Німеччині, лише в 1530 році [2].

Деяко по-іншому визначає періоди в еволюції конкубіату Л. В. Дячук, який зазначає, що «еволюція конкубіату пройшла декілька правових етапів:

- 1) докласичний, пов'язаний з римською сакральною правовою традицією;
- 2) класичний, коли конкубіат став об'єктом правового регулювання за нормами шлюбного законодавства Октавіана Августа;

- 3) посткласичний, який через імператорське законодавство надав йому статусу інституту права» [3].

Розглянемо кожен із періодів більш детально.

* Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Етап ігнорування конкубітату державою. Історично вказаний період співпадає з царським та республіканським періодом існування Римської держави. У цей час шлюб міг укладатися виключно між патриціями (римськими громадянами) і лише в останні роки існування республіки держава почала визнавати шлюби, які були укладені між патриціями та плебеями, тобто особами, що не мали статусу громадянина Римської держави [4]. Відносини у сім'ї характеризувалися сильною владою глави роду (*pater familias*), який вирішував усі питання, пов'язані із сімейним життям, а у царський період розвитку Римської держави — навіть питання життя та смерті членів своєї сім'ї, продажу їх у рабство, тілесних покарань, вигнання з дому тощо [5].

Римський юрист Модестин, формулюючи визначення шлюбу, зазначав, що шлюб, на його думку, є «союзом чоловіка та жінки, спільністю всього життя, єднанням божественного та людського права» [6]. Це ідеалістичне визначення шлюбу не відповідало дійсності: навіть у період, коли римське право досягло найвищого рівня розвитку, жінка не мала рівноправного становища зі своїм чоловіком [7].

Хоча в цей час конкубітат і не визнавався державою, було відсутнє його правове регулювання, проте несправедливо було б сказати, що конкубітат взагалі був відсутній у суспільстві того часу. Історія конкубітатних відносин сягає корінням часів виникнення моногамної парної сім'ї та соціального розшарування суспільства [8]. Ще по закону царя Нуми наложниця одруженого чоловіка, яку називали *pellex*, а пізніше — конкубіна, не мала права молитися біля вівтаря Юнони, яка була богинею та заступницею усіх заміжніх жінок у Римській державі [9].

Розвитку конкубітатних відносин у той час сприяла ціла низка причин.

1. Політична різниця між патриціями та плебеями. У літературі зазначається, що основою конкубітату стала, передусім, соціальна нерівність. Проте науковці також виділяють й інші причини поширення конкубітатних відносин, що пов'язані із сакральними традиціями, особливостями життя тогочасного римського суспільства, ментальними стереотипами, моральними пріоритета-

ми тощо. Як зазначає Л. В. Дячук, «конкубітат з'являвся, окрім іншого, там, де існували форми шлюбного обряду, що були доступні не усім категоріям соціуму» [10].

Як уже було зазначено вище, шлюби між патриціями та плебеями не визнавалися Римською державою. Це було викликано, в першу чергу, тим, що протягом перших століть розвитку Римської держави обидва класи — патриції та плебеї — розглядалися як дві держави з окремими правовими системами. Крім того, ще на початку становлення Римської держави з'являється сакральна форма укладення шлюбу — *confarreatio*. Право на укладення шлюбу в цій формі належало виключно представникам патриціїв [11]. Такий шлюб укладався шляхом релігійного обряду: в присутності жерців та десяти свідків наречені приносили жертву Юпітеру, здійснювали ритуальні дії та куштували особливий хліб [12]. Тому існувала заборона «права на шлюб» між особами, що належали до різних класів. Плебеїки не мали права молитися біля вівтаря Юнони, яка, до того ж, була заступницею патриціанських шлюбів.

Проте це було б ігноруванням людської природи, якщо стверджувати, що заборона змішаних шлюбів не порушувалася протягом декількох століть. Тому відносини між особами, які належали до різних класів, вважалися конкубітатними, якщо йшлося про співжиття між патрицієм та плебейкою. При цьому шлюб плебея та патриціятки визнавався дійсним з точки зору плебейського права [13].

2. Вплив батьківської влади. Нами також уже було зазначено, що у цей період існування Римської держави повну владу у сім'ї мав глава роду. Тому саме він обирав для свого сина дружину, а для доньки — чоловіка. Крім того, він мав право відмовити своїм дітям у наданні згоди на шлюб, а також міг примусити сина розірвати шлюб навіть у разі, якщо цей шлюб був укладений з його згоди. Якщо батько не давав своїм дітям згоди на шлюб, вони були приречені на безшлюбність [14]. Таким чином, якщо глава роду відмовляв своїм дітям у наданні згоди на шлюб, відносини співжиття, в які вступали ці діти з іншими особами, не могли вважатися законним

шлюбом та мали характер конкубінатних відносин.

3. Нерівність прав стану. Після надання плебеям статусу римських громадян нерівність між станами у Римській державі періоду Республіки зберігалася. Так, протягом республіканського періоду суспільна думка несхвально ставилася до шлюбів, укладених між вільнонародженими та лібертками, тобто рабинями, які були відпущені на волю їхніми патронами, оскільки лібертки не могли вийти з роду свого патрона. Зокрема Ульпіан у Дигестах зазначає: «Чи може жінка (лібертка), що перебуває в конкубінаті, проти волі свого патрона піти від нього та вступити в шлюб або в конкубінат з іншою особою? По відношенню до конкубіни я схвалюю ту думку, що їй необхідно відмовити у шлюбі, якщо вона покинула патрона проти його волі, оскільки більше відповідає честі патрона мати вільновідпущеницю в якості конкубіни, ніж в якості матері сім'ї» [15]. Так само Марцелл зазначає: «Визнається, що ганьбою заклеювані ті жінки, які живуть у соромі та торгують своїм тілом, хоч би й не відкрито. І якщо жінка вступила в конкубінат не зі своїм патроном, а з іншою особою, то я кажу, що вона не має титулу матері сім'ї» [16].

Jus patronatus, тобто право патрона, справляло вплив на розвиток конкубінатних відносин. Відпускаючи рабину на волю, патрон обумовлював це тим, що лібертка не має права виходити заміж і повинна жити з ним у конкубінаті. Шлюб між патроном та його ліберткою вважався недопустимим, що зумовлювало поширення конкубінатних відносин у таких випадках. При цьому шлюб між лібертом та його патронесою так само був заборонений. Проте Ульпіан зазначає наступне: «Якщо патронеса настільки небагородна, що для неї є допустимим навіть шлюб зі своїм вільновідпущеником, то це (вступ у такий шлюб) не повинно бути заборонено суддею, який дізнався про це у зв'язку з виконанням службових обов'язків» [17]. Таким чином, для укладення шлюбу зі своїм вільновідпущеником патронеса повинна була отримати спеціальний дозвіл судді.

4. Статус чиновника. Закони республіки також забороняли губернаторам укладати шлюб із жінкою, що мала місце проживання в провінції, якою він керував. У Дигестах з цього приводу зазна-

чено: «Якщо хто-небудь займає посаду в провінції, то він не може укласти шлюб із жінкою, що народилася в цій провінції або має там місце проживання» [18]. Крім того, вказувалося, що «той, хто займає яку-небудь посаду в провінції, може мати конкубіну з цієї провінції» [19]. Такі правила сприяли поширенню конкубінатних відносин серед римських чиновників.

Чітке класове розшарування римського суспільства, нерівні права класів, заборона міжкласових, так званих «змішаних», шлюбів, а також інші причини лише посилювалися протягом історії існування Римської держави. Це призвело до поширення конкубінатних відносин, виходу їх виключно з аристократичних кіл суспільства та розповсюдження на інші соціальні верстви.

При цьому чоловіки брали в конкубіни ту жінку, з якою вони не мали права одружуватися або шлюб із якою вважався принизливим. Як зазначає Л. М. Загурський, «до встановлення Римської імперії конкубінатні відносини розглядалися як фактичні відносини, які не викликали загальної зневаги. Навпаки, тоді як шлюб був інститутом, що відповідав цілям релігійним та політичним, природній потяг осіб знаходив своє відображення в конкубінаті, який не суперечив моралі того часу, не потребував схвалення релігією та був визнаний державною владою» [20]. Л. М. Загурський пояснює такий свій висновок, в першу чергу, тим, що навіть у посмертних епітафіях римлян поряд із іменем чоловіка зазначалися не лише імена його дружини та дітей, а й ім'я конкубіни, а іноді — навіть імена дітей, що були народжені у конкубінаті. Звичайно, дружини несхвально ставилися до конкубінатних відносин своїх чоловіків та вважали їх принизливими. Тому в Римській державі значного поширення набули договори-стипуляції, які уклалися між чоловіком та дружиною та полягали в обов'язку чоловіка заплатити дружині неустойку в тому випадку, якщо після шлюбу з нею він відновить конкубінатні відносини. Такі договори-стипуляції не втратили актуальності і в період Римської імперії.

Етап правового регулювання конкубінату. У наукових дослідженнях останніх десятиліть республіканського періоду Римської держави йдеться про

деморалізацію римської сім'ї. Науковці характеризують даний період збільшенням кількості розлучень, виходом конкубіату за межі аристократичних кіл римського суспільства та розповсюдженням цього явища на інші соціальні верстви, що відбувалося на тлі загальної кризи римського суспільства.

Ігнорування релігійних і моральних принципів минулої епохи мало наслідком полегшення процедури розірвання шлюбу. Неміцність шлюбів, масовість розлучень, скорочення народжуваності особливо яскраво спостерігалися на вищих щаблях римського суспільства. Римські письменники іронічно ставилися до безперервних розлучень та слабкості шлюбних відносин. Тертулліан, наприклад, писав, що жінки виходять заміж лише для того, щоб потім розлучитися, а Сенека докоряв жінкам за те, що «вони календарні роки рахують не по консулах, а по чоловіках». Зрозуміло, що аналогічна тенденція спостерігалася і серед чоловіків, зокрема Цезар був одружений чотири рази, Помпей — п'ять.

У літературі зустрічається твердження, що «спрощення порядку розлучення ... сприяло переродженню поглядів на шлюб як на постійний, в принципі, довічний союз чоловіка та жінки». Однак не варто забувати, що шлюб без чоловічої влади, так званий *sine manu*, зі спрощеним порядком розлучення був відомий в Римі ще з прадавніх часів. Його широке розповсюдження в пізній Республіці — наслідок, у першу чергу, глибинних процесів, що розвивалися в римському суспільстві та, зокрема, зниження рівня моральності. Раціоналізм та егоїзм пригнічували здорові основи шлюбу, який перестав бути таїнством, освяченим релігією або традицією, та нерідко ставав лише тимчасовим співжиттям чоловіка та жінки. Свобода від природного задуму оберталася послабленням шлюбних відносин [21].

Враховуючи усі наведені вище обставини, відносини між статями в пізній Республіці настільки переплуталися, що важко було провести розмежувальну лінію між шлюбом, конкубіатом та полігамією. Саме тому імператорське законодавство намагалося перетворити конкубіат на правове явище, визначити умови вступу в конкубіат по аналогії з умовами, що діяли для вступу в шлюб. Імператори,

крім того, намагалися визначити і юридичні наслідки конкубіату.

Вперше конкубіат як позашлюбний дозволений союз був визнаний імператором Октавіаном Августом. І якщо в архаїчні та докласичні часи конкубіат був частиною існуючої античної традиції, що характеризується такими рисами, як сакральність, незмінність і догматичність, то в часи Октавіана Августа він став об'єктом правового регулювання і зазнав принципових коректив та доповнень [22]. Взагалі законодавство імператора Октавіана Августа являє собою унікальні для того часу засоби зміцнення сім'ї. Він намагався «провести в суспільство ідею моральності шляхом, законним для народу» [23].

Основними джерелами юридичного регулятивного механізму конкубіату стали два нормативно-правових акти першого імператора-принцепса Риму Октавіана Августа, ухвалені за традиційною процедурою: *Lex Julia de adulteriis* та *Lex Julia et Papia Poppea*, які в юридичній літературі частіше за все позначаються під збірною назвою як Закон Юлія та Папія Поппея. Дотримання традиційної процедури затвердження вказаних законів була обумовлена цілком вираженим революційним характером для того часу. Це змусило Октавіана Августа провести обидва нормативно-правові акти через народні збори, щоб надати їм форми закону (*lex*) [24].

Закон Юлія та Папія Поппея передбачав наступне: «Якщо не хочете вступати в шлюб, живіть в конкубіаті з тими жінками, з якими не можна одружуватися тому, що вони безчесні або низького походження (*in quos stuprum non committitur*), або тому, що наречена — лібертка, а наречений — особа, що належить до сенаторського кола» [25]. При цьому Ульпіан так коментував це положення закону: «Якщо хто-небудь має в якості конкубіни жінку, засуджену за перелюб, то я не вважаю, що він несе відповідальність по Юлієвому закону про перелюб, хоча якщо він зробить цю жінку своєю дружиною, то він несе відповідальність» [26].

Таким чином, Закон Юлія та Папія Поппея вперше в історії Римської держави закріпив правові основи регулювання конкубіатних відносин, визначив умови та перешкоди вступу в конкубіат, а

також правові наслідки проживання чоловіка та жінки у конкубінаті.

Законодавець також дозволив вступати у конкубінат з «чесною» жінкою (*persona honesta*), з якою можна було одружуватися. Марціан з цього приводу зазначає наступне: «Знаходиться в конкубінаті може і вільновідпущениця іншої особи, і вільнонароджена, і основним чином така (жінка), місце народження якої невідомо або яка продавала своє тіло. Якщо хто-небудь бажає мати конкубіною жінку чесного життя і вільнонароджену, то це не дозволяється без заяви перед свідками. Але потрібно або взяти таку жінку в якості дружини, або ж при відмові від цього вступити з нею в позашлюбний зв'язок (конкубінат)» [27].

У будь-якому випадку шлюб та конкубінат розрізнялися в римському суспільстві за направленістю волі його учасників. Так, Павло коментує це так: «Чи є жінка конкубіною, — це питання вирішується на основі направленості волі» [28].

За Законом Юлія та Папія Поппея чесна жінка, яка набула статусу конкубіни, називалася *matrona* (як і дружина) і її статус був дещо схожий до статусу дружини *mater familias* у тому значенні, що при вчиненні нею перелюбу, чоловік може (але не зобов'язаний, як чоловік у шлюбі) пред'явити до неї обвинувачення в перелюбі, але без привілею в 60 днів.

За законами Октавіана Августа шлюб та конкубінат фактично відповідають одній і тій самій меті — народження дітей, що надає батькам особливі привілеї та позбавляє їх від кримінальної та цивільної відповідальності, яка наставляла у зв'язку з безшлюбністю та відсутністю дітей. Так, чоловіки у віці від 20 до 60 років та жінки у віці від 18 до 50 років повинні були вступити в шлюб та народити дітей. Якщо укладення шлюбу не було можливим, необхідно було вступати у конкубінат. Остання норма закону сприяла поширенню конкубінату: багаті жінки для уникнення покарання за безшлюбність вважали зручним вступати у конкубінатні відносини. При цьому вільна жінка, яка народжувала три рази, та лібертка, яка народжувала чотири рази у конкубінаті, звільнялися від опіки свого чоловіка та набували спадкових прав [29].

Розвитку конкубінатних відносин також сприяла норма закону, відповідно до якої, якщо громадянин призначався

сенатором, шлюб його сина або доньки, укладений з лібертом, навіть якщо він був укладений до призначення сенатором, визнавався недійсним.

Умови вступу в конкубінат. За законодавством Юстиніана встановлювалися умови вступу в конкубінат. Загалом такі умови були наближеними до умов вступу в шлюб з певними виключеннями.

Так, для вступу в конкубінат особи повинні **досягти шлюбного повноліття**. З цього приводу Ульпіан писав: «Я погоджуюся з Атиліцієм і думаю, що можна, не побоюючись вчинення злочину, мати в якості конкубін тільки тих жінок, щодо яких не здійснюється розбещення. Ясно, що можна мати конкубіну будь-якого віку, якщо їй не менше 12 років» [30].

Крім того, особи, що вступали у конкубінат, **не повинні перебувати у тому ступені споріднення**, при якому виключалася можливість укладення між ними шлюбу. Ульпіан так коментував цю умову: «Якщо навіть хто-небудь має в якості конкубіни доньку сестри, хоча б вільновідпущениці, то відбувається кровозміщення» [31].

Також зазначається, що чоловік повинен **мати лише одну конкубіну та не перебувати у шлюбі**, оскільки заборонено було вступати у конкубінатні відносини, перебуваючи у шлюбі [32].

Також встановлювалася спеціальна умова, яка виключала можливість для жінки бути послідовно конкубіною тих осіб, для яких вона не могла бути послідовно дружиною. Це правило відобразилося в сентенції Ульпіана, який зазначає, що «якщо жінка була конкубіною патрона, а потім стала конкубіною (його) сина або внука або навпаки, то я не вважаю, що вона чинить правильно, оскільки союз такого роду є майже гріховним і такого роду злочин повинен бути заборонений» [33].

Для укладення конкубінату не вимагалася дотримання будь-яких формальностей. Проте конкубінат з «чесною» жінкою укладався за участі свідків, оскільки внаслідок конкубінату вона втрачала своє добре ім'я. Частіше за все конкубінами ставали вільновідпущениці та вільнонароджені, що належали до нижчих класів населення або вели аморальний спосіб життя. Губернатору дозволялося брати у конкубіни провінціалку з провінції, якою він керував [34].

Юридичні наслідки конкубітату. Шлюб та конкубітат укладалися з метою постійного співжиття, проте шлюб відрізнявся від конкубітату наміром осіб жити саме подружнім життям, визнавати себе подружжям перед іншими, на чому в сентенціях наголошував Павло. Проте при конкубінаті такий намір був відсутній.

Конкубіна не набувала статусу дружини, не поділяла прав стану зі своїм чоловіком, хоч би вона перебувала в однаковому стані зі своїм чоловіком.

Діти, що були народжені конкубіною, до законодавства Костянтина входили у загальну групу незаконнонароджених дітей. При цьому Л. Н. Загурський зазначає, що «немає підстав стверджувати, що по Закону Юлія і Папія Поппея був визнаний природний (кровний) зв'язок між чоловіком, як батьком, та його дітьми від конкубітату» [35].

Імператор Костянтин, бажаючи перешкодити поширенню конкубітату, скасував право сенаторів та деяких інших осіб дарувати або заповідати будь-яке своє майно своїм дітям, що були народжені в конкубінаті. Навіть якщо хтось порушував цю вимогу, договір дарування або заповіт визнавався недійсним і все подароване або заповідане майно переходило до законних дітей. Якщо таких дітей не було, майно переходило братам або сестрам особи, яка подарувала або заповіла майно. Якщо ж у цієї особи були відсутні також і брати або сестри, майно переходило його батькам або фіску. Натомість, імператор Костянтин постановив, що у випадку, якщо особи, які перебували у конкубінатних відносинах, у подальшому уклали шлюб, народжені у конкубінаті діти узаконювалися та втрачали свій статус незаконнонароджених.

У подальшому законодавство Костянтина неодноразово змінювалося імператорами Валентиніаном, Валентом та Граціаном. У результаті чоловік, що мав дітей, народжених у конкубінаті, набував право заповідати таким дітям $\frac{3}{12}$ усього свого майна, а у разі наявності у нього законних спадкоємців (дітей від шлюбу, внуків, батьків) — лише $\frac{1}{12}$ майна.

Імператор Юстиніан, намагаючись укріпити ідею моногамного конкубітату, надав дітям, народженим у конкубінаті, та їх матері право спадкувати за законом $\frac{1}{6}$ спадщини чоловіка, якщо він не мав

дружини та законних дітей. При цьому необхідним було дотримання наступних умов:

1) чоловік повинен був мати лише одну конкубіну;

2) конкубіна протягом усього часу існування конкубінатних відносин повинна була жити лише з одним чоловіком та в його домі;

3) діти були народжені конкубіною в домі їх батька та виховувалися ним.

За цих умов діти, народжені в конкубінаті, мали право на отримання від батька допомоги (*alimenta*). Отримана ними та їх матір'ю $\frac{1}{6}$ спадкового майна розділялася між ними у рівних долях. Так само чоловік мав право на $\frac{1}{6}$ спадкового майна у разі смерті його дитини, народженої у конкубінаті.

У випадку якщо у чоловіка залишалися законні діти, діти, народжені у конкубінаті, мали право на спадкування $\frac{1}{12}$ спадкового майна за заповітом. При цьому конкубіна спадкувала $\frac{1}{24}$ спадкового майна. Решта майна відходила його законним дітям та дружині.

Висновки. Таким чином, на прикладі Римської держави можна прослідкувати тенденцію, за якої конкубітат, перебуваючи поза законом, перетворився на явище правове. Усвідомлюючи, що ігнорування конкубітату внаслідок його значного поширення у суспільстві, є неможливим, римські імператори приймали закони, які чітко врегульовували умови вступу у конкубінат та його правові наслідки, умови та перешкоди до вступу у конкубінат. Вказані заходи дозволили надати конкубінату певних ознак шлюбу, врегулювали правове становище чоловіка та жінки, які перебували у конкубінаті. Крім того, закріплювався також і правовий статус дітей, народжених у конкубінаті, їм надавалися окремі спадкові права.

Враховуючи усе викладене вище, можна дійти висновку, що окремі причини, які зумовлювали поширення конкубітату в Римській державі, є актуальними і у наш час. Крім того, деякі засоби, які використовувалися римськими імператорами для правового врегулювання конкубітату, можуть становити інтерес і на сучасному етапі розвитку сімейного законодавства.

Як на сучасному етапі, так і в період існування Римської держави правове регулювання конкубітату пройшло процес

від повного ігнорування як самого явища, так і його наслідків, до встановлення правових основ регулювання конкубінатних відносин, визначення умов та перешкод вступу у конкубінат та врегулювання правових наслідків проживання жінки і чоловіка у конкубінаті.

Варто зазначити, що підстави для поширення конкубінату, які були характерні для ранньої Римської республіки — заборона до вступу у шлюб з окремими категоріями жінок чи визнання такого шлюбу принизливим, — є характерними виключно для класового римського суспільства. Так, заборонялися шлюби (1) між патриціями та плебеями, (2) між патроном та його ліберткою, (3) між сенатором та жінкою, що походить з провінції, якою він управляє, (4) у разі заборони шлюбу батьком та (5) у разі нерівності станів. При цьому конкубінат був привілеєм багатих і знатних римських громадян.

У той самий час раціоналізм та егоїзм, нівелювання інституту шлюбу, легкість його розірвання, збільшення кіль-

кості розлучень, які обумовлювали поширення конкубінатних відносин у період пізньої Республіки та Римської імперії, є передумовами поширення фактичних шлюбних відносин і на сучасному етапі.

Позитивним та вартим запозичення, на нашу думку, є римський досвід щодо закріплення перешкод до вступу в конкубінат, якими, зокрема, були (1) досягнення шлюбного віку чоловіком та жінкою, які вступали у конкубінат та (2) відсутність між ними кровної спорідненості.

Наостанок варто зауважити, що окремі принципи правового регулювання конкубінатних відносин, які були закріплені ще у законодавстві Римської імперії, знайшли своє відображення і у вітчизняному Сімейному кодексі України, у 2006 р. в Сімейному кодексі України було закріплено принцип заборони конкуренції офіційного та «фактичного» шлюбу, що, беззаперечно, є позитивним кроком у правовому регулюванні фактичних шлюбних відносин.

ПРИМІТКИ

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Голос України. — 2002. — № 38.
2. Загурський Л. М. Елементарний підручник Римського права. Особлива частина / Л. М. Загурський. — Х., 1893. — Кн. 3: Сімейне право. Випуски I і II. — С. 101—104.
3. Дячук Л. В. Конкубінат у візантійському праві класичної доби / Л. В. Дячук // Держава і право. — 2011. — Вип. 53. — С. 128—133.
4. Підпригора О. А. Римське право : підручник. — 2-ге вид. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — С. 287.
5. Косарев А. И. Римское частное право : учебник. — 3-е изд. / А. И. Косарев. — М. : Юриспруденция, 2008. — С. 137.
6. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. — М. : Зерцало, 1997. — С. 530.
7. Омельченко О. А. Римське право. — 2-ге вид., випр. і допов. / О. А. Омельченко. — М., 2000. — 208 с.
8. Дячук Л. В. Конкубінат у класичному римському праві (дискусійні проблеми) / Л. В. Дячук // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). — 2011. — № 3—4. — С. 35—41.
9. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 98.
10. Дячук Л. В. Конкубінат у класичному римському праві (дискусійні проблеми) / Л. В. Дячук // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). — 2011. — № 3—4. — С. 36.
11. Муромцев С. А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. — М. : Статут, 2003. — С. 42—43.
12. Косарев А. И. Зазнач. праця. — С. 137.
13. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 98.
14. Там само. — С. 99.
15. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. — М. : Зерцало, 1997. — С. 571.
16. Там само. — С. 533.
17. Там само. — С. 531.
18. Там само. — С. 533.

19. Там само. — С. 571.
20. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 100.
21. Косарев А. И. Зазнач. праця. — С. 140.
22. Дячук Л. В. Конкубінат у класичному римському праві (дискусійні проблеми) / Л. В. Дячук // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). — 2011. — № 3—4. — С. 37.
23. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 101.
24. Дячук Л. В. Конкубінат у класичному римському праві (дискусійні проблеми) / Л. В. Дячук // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). — 2011. — № 3—4. — С. 37.
25. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 101.
26. Памятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. — М. : Зерцало, 1997. — С. 571.
27. Там само.
28. Там само.
29. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 102.
30. Памятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. — М. : Зерцало, 1997. — С. 571.
31. Там само. — С. 535.
32. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 102.
33. Памятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. — М. : Зерцало, 1997. — С. 571.
34. Загурський Л. М. Зазнач. праця. — С. 103.
35. Там само.

Войнаровская Оксана. Правовое регулирование фактических брачных отношений в Древнем Риме.

В статье изложены основные тенденции развития правового регулирования фактических брачных отношений на различных этапах становления Римского государства, определены мотивы, способствовавшие смене отношения власти в Римской империи к фактическим брачным отношениям и проанализировано значение изучения института правового регулирования конкубината в период Древнего Рима для современных исследований института фактических брачных отношений в Украине.

Ключевые слова: фактические брачные отношения, конкубинат, сожительство, конкубина, патрон, либертка.

Voynarovska Oksana. Legal regulation of civil marriage relations in Ancient Rome.

The article states main tendencies of development of legal regulation of civil marriage relations on the various stages of development of the Roman state, defines causes facilitating the changes of legislative approaches to civil marriage relations in Roman empire and analyses their importance for present-day researches of institution of civil marriage relations in Ukraine.

Key words: civil marriage relations, concubinage, cohabitation, concubine, patron, libertine.